

КЕНГІР: ПОВСТАННЯ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ СТЕПОВОГО ТАБОРУ

Вінницький національний технічний університет

Анотація

Автором досліджено причини та перебіг повстання політв'язнів в 1954 р. в Кенгірі, одному з степлагів ГУЛАГу.

Ключові слова: тоталітаризм, політв'язні, ГУЛАГ, Кенгір, повстання, націоналісти.

Abstract

The author investigated the causes and course of Kenhir revolt of 1954, one of the Gulag's concentration camp.

Keywords: totalitarianism, political prisoners, the GULAG, Kengir, revolt, the nationalists.

Система ГУЛАГу стала однією з найстрашніших сторінок в історії червоного терору. Мільйони ув'язнених були закатовані в концентраційних таборах СРСР, багато з них були відправлені в табори цілими сім'ями, яким уже ніколи не довелося знову зустрітися. Смерть Сталіна в березні 1953 р. і зміна влади вселили в багатьох засуджених впевненість, що невдовзі настануть зміни. Крім того, ув'язнені почали відкрито чинити опір утискам і зловживанням з боку табірної керівництва. Так відбулося кілька бунтів (у Норильську, Воркуті та Кенгірі).

Кенгірське повстання відбулося поблизу селища міського типу Джезказган, яке було районним центром Карагандинської області Казахської РСР. У 1954 р. 20698 знесилених в'язнів (в основному – політичних) видобували тут виснажливою працею марганцеву й мідну руду, споруджували об'єкти громадського та промислового призначення. Велика частина ув'язнених (14 785 осіб – 71,4 %) була засуджена за зраду Батьківщині, 1 421 особа (6,8 %) - за бандитизм, 1 202 (5,89%) за шпіонаж, 1140 (5,5%) за участь в антирадянських змовах; «троцькістсько-бухаринські агенти» становили всього 78 осіб (0,3%) [1].

У третьому відділенні табору, звідки розпочнеться повстання, знаходилися засуджені, термін ув'язнення яких складав двадцять п'ять років примусових робіт; більше половини з них народилися після 1920 року. Таким чином, йшлося про табір, в якому проживали здебільшого молоді націоналісти - члени ОУН, прибалтійські партизани, колишні солдати і офіцери Червоної Армії, що мали тривалі терміни ув'язнення, а часто і додаткові терміни за «злочини», здійснені в таборах. Більшість з них була інтернована більше десяти років і знала, що ті, кому був винесений подібний вирок, не мали жодної надії на амністію.

Після смерті Сталіна багатьох в'язнів ГУЛАГу влада амністувала, але це не стосувалося тих, хто свідомо боровся з системою, тим більше українських патріотів. Всього в Степлагу було 46,3 % українців (9596 чоловік), серед яких – багато колишніх членів ОУН і бійців УПА, які і очолили повстання. Перші прояви опору в'язнів у Кенгірі спостерігалися наприкінці 1953 р. – на початку 1954 р. Степлаг зажив сумної слави як один із найбільш жорстоких таборів, у зонах якого було встановлено режим терору [2].

Причинами масової непокори політв'язнів були незаконне застосування зброї у період 1950–1954 рр., а також у ніч із 16 на 17 травня 1954 р., безпідставне утримання під вартою у штрафному ізоляторі, нестерпні умови утримання тощо [4].

Адміністрація, відчуваючи зростання супротиву, навесні 1954 р. перевела з Новосибірського виправно-трудового табору та Колими в зону політв'язнів 494 кримінальники, сподіваючись спровокувати різанину, щоб мати легальну підставу для введення військових частин. Усвідомлюючи мету привезення у табір кримінальних злочинців, лідери політв'язнів — колишні члени ОУН і УПА — провели переговори з їх лідерами. Націоналісти нагадали їм, що перевага на їхньому боці, тому краще спільно діяти проти табірної адміністрації.

Повстання почалося 16 травня 1954 р. оголошенням загального страйку. Повсталі вимагали: зняти принизливі номери з одягу політв'язнів; ліквідувати обмеження на листування та посилки; дозволити

побачення з рідними; скоротити тривалість робочого дня до восьми годин; поліпшити харчування та побутові умови; звільнити неповнолітніх, старих і хворих; притягнути до кримінальної відповідальності охоронців, які розстрілювали невинних людей; почати перегляд справ політв'язнів [5].

Табірне керівництво, ніби поступившись, пообіцяло виконати вимоги, але невдовзі стало зрозуміло — ніхто нічого виконувати не збирається. В'язні вигнали всю охорону й обслугу, зруйнували мури між концтабірними пунктами, захопили господарчий двір. Охорона намагалася перешкодити цьому кулеметними чергами, не обійшлося без жертв, але повсталі зуміли домогтися свого.

Як і в інших повстаннях, в Кенгірі було створено підпільний керівний центр, який контролювали українські націоналісти. Були в тому комітеті й представники інших націй, однак міністр внутрішніх справ СРСР С. Круглов та генеральний прокурор СРСР твердили у спільній записці до Ради Міністрів СРСР, що масовою непокорою в Кенгірі керують оунівці.

На звільненій від чекістів території фактично було організовано самоврядування: на загальному мітингу обрали комісію, яка керувала життям вільної республіки. Вона складалася з 13 членів і включала три відділи: безпеки, пропаганди і військовий. Комісія повинна була спрямовувати хід повстання, підтримувати порядок і дисципліну (про моральність дбали священники, яких чимало було серед в'язнів, вони проводили богослужіння, відспівували померлих, навіть повінчали кілька пар), вести переговори з представниками влади, дбати, щоб усі життєво необхідні підрозділи — харчоблок, лікарня, лазня, склади, майстерні — працювали безперебійно [5]. У повстанні брало участь близько 8000 ув'язнених. Вони розробили та запустили з повітряними зміями за межі «зони свободи» до 25 видів листівок — російською та казахською мовами, загальним накладом до 700 примірників. Таким чином вони хотіли розповсюдити правду про події в таборі серед мирного населення, що проживало не так далеко.

За сорок днів повстання не було зафіксовано жодного випадку насильства, злочинства, міжнаціональних чи міжконфесійних конфліктів.

Наприкінці червня стало зрозуміло, що задовольнити в'язнів частковими поступками не вдасться. Тому радянське керівництво вирішило піти на штурм повсталих у таборі. 26 травня 1954 р. о четвертій ранку комісія МВС востаннє запропонувала повсталим здатися. Після цього розпочався кривавий штурм. Радянська влада була змушена залучити армійську дивізію ім. Дзержинського. Керував цією спецоперацією заступник міністра МВС Союзу генерал-майор С. Єгоров. Для корегування бойових дій було залучено 3 пожежних машини, 5 танків Т-34, 1600 солдатів МВС та 98 собак. В ході операції загинуло близько 700 повстанців. Причому багатьох із них добивали після того, як вони падали внаслідок поранення. На відміну від керівників страйків у Воркуті та в Норильську, які, незважаючи на перенесені побиття та отримані вироки, були звільнені після 1956 р., шість членів комісії Кенгіра отримали смертний вирок.

Придушення Кенгірського повстання означало не кінець руху опору, а кінець ГУЛАГу – він уже ніколи не оговтається від завданих ударів і почне швидко руйнуватись. Після повстань у 1953–1954 рр. було ліквідовано особливі табори для політв'язнів, у 1955 р. започатковано загальну реформу місць утримання, до 1957 р. ліквідовано велику кількість таборів, нарешті в 1960 р. ліквідовано сам ГУЛАГ. Повстання в таборах ГУЛАГу називають однією з причин хрущовської "відлиги" - політичної лібералізації в СРСР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Craveri M. Кризис ГУЛага : Кенгирское восстание 1954 года в документах МВД / Marta Craveri // Cahiers du monde russe : Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants.– 1995. – vol. 36. – № 3. – С. 319 – 343. Режим доступу: http://www.persee.fr/doc/cmr_1252-6576_1995_num_36_3_2433
2. Дашкевич Я. Кенгірське повстання 16 травня – 26 червня 1954 р. / Я. Дашкевич // Україна в минулому. – Вип. 3. – Київ; Львів, 1992. - Вип. 3 : . – 1993 . – С. 114-133.
3. Солженицын А.И. Архипелаг ГУЛАГ / А. И. Солженицын. – Харьков: «Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2014. – 1280 с.
4. Бондарук Л. Кенгірське повстання як прояв кризи радянської табірної системи / Л. Бондарук // З архівів ВУЧК ГПУ НКВД КГБ . – 07/2009 . – N2 . – С. 168-195.

5. Орел С. Найвільніші люди в СРСР / Світлана Орел // Дзеркало тижня. – 2009. – № 16 (744) 30 квітня – 15 травня.

Годлевська Валентина Юрївна, д.і.н., проф. кафедри суспільно-політичних наук Вінницького національного технічного університету, м. Вінниця, e-mail: maolpava@yandex.ru

Godlevska Valentina, doctor of historical Sciences, Professor, Department of political Sciences, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, e-mail: maolpava@yandex.ru